

HANKOVSKY TAMÁS

AZ ANALITIKUS ÍTÉLETEK IGAZSÁGA

Vajon Kant elmélete szerint igaz vagy hamis az alábbi analitikus ítélet?

(1) A kétszögeknek két szöge van.

Ha igaz, feltéve, hogy az igazság az ítélet és a tárgya korrespondenciájában áll, lenniük kell kétszögeknek, amelyekkel ez az ítéletet korrespondeál, és amelyek igazzá teszik. Mivel azonban kétszögek nincsenek, úgy tűnik, hogy (1) nem igaz. Ha viszont hamis – vagy akár csak igazságérték nélküli –, nehéz megmondani, miért különbözik az igazságértéke az alábbi ítéletétől, amelyet egyértelműen igaznak tartunk.

(2) A háromszögeknek három szöge van.

A két ítélet között ugyanis kanti elemzésben az a legfontosabb különbség, hogy az egyik szubjektuma – adottnak véve a szemléletünk jellegzetességeit – nem lehetséges, a másiké viszont igen. Ez azonban nem releváns különbség, mert egy analitikus ítélet igazsága szempontjából csak az számít, hogy bizonyítható-e kizárólag az ellentmondás elvére támaszkodva, illetve hogy szubjektumának fogalma magában foglalja-e a predikátuma fogalmát. Ebből a szempontból viszont nincs különbség az iménti tételek között. Ha (2) igaz, (1) is igaz kell, hogy legyen, ami a kétszögek létét feltételezi.

I.

Eddigi érvelésünk több tételt is tulajdonít Kantnak.

(3) Az (1) és (2) ítéletek analitikusak.

(4) Az analitikus ítéleteknek van igazságértéke.

(5) Az analitikus ítéletek igazsága az ellentmondás elve alapján belátható, illetve kizárólag az ítélet szubjektumának és predikátumának viszonyán múlik.

(6) Az igazság szempontjából nincs releváns különbség (1) és (2) között.

(7) Az igazság az ítélet és a tárgya korrespondenciáját jelenti, következésképpen az igazságértékkel rendelkező ítéletek egy tárgyra vonatkoznak.

(8) Az (1) ítélet kétszögekre vonatkozik.

(9) Nincsenek kétszögek.

Láttuk, hogy ezek a tételek együtt ellentmondáshoz vezetnek, ezért legalább egyet el kell vetni közülük. Egyesével ellenőrizni kell tehát az igazságukat.

A legtámadhatatlanabb valószínűleg (9), hiszen szemléleti evidencia, amelyhez mindenki eljut, aki megpróbál kétszöget szerkeszteni a síkban.¹

Bár első látásra (8) is bizonyosnak tűnik, mégis alaposabb mérlegelésre szorul, mert vannak olyan kutatók, akik, ha más-más okból is, hamisnak tartják. Mielőtt ennek a kérdésnek a tárgyalására rátérnék, folytassuk könnyebben elintézhető tételekkel!

(6) nem igényel további vizsgálatot, mert (3) és (5) magától adódó következménye, és nem lehet ellene kifogásunk, ha ez utóbbiak megállják a helyüket.

(3) igazsága definíciós kérdés, elsősorban azon múlik, mit ért Kant analitikus ítéleten. Ez azonban annak ellenére sem egyértelmű, hogy műveiben gyakran nyilatkozik róla. *A tiszta ész kritikájában* négy alternatív lehetőség kínálkozik az analitikus ítéletek mibenlétének megragadására, ebből három néhány soron belül. Tekintheszük őket egyrészt olyan tételeknek, amelyekben a predikátum fogalma „benne foglaltatik” a szubjektum fogalmában (B 10).² Másrészt

¹ Annak a meinongiánus elképzelésnek a kritikájához, hogy kétszögek *valamilyen értelemben*, nevezetesen logikai lehetőségként mégiscsak vannak, lásd: Rosenkoetter 2008, 192–196.

² Vö. *A szintetikus* ítéletek „olyan állítások, amelyek predikátuma többet foglal magában, mint amit a szubjektum fogalmában valóban gondolunk; más szóval a predikátum révén hozzáteszünk valamit a szubjektum gondolatához, amit az nem foglalt magában. Az *analitikus* állítások olyanok, amelyeknek predikátuma ugyanazt tartalmazza csak, amit szubjektumuk fogalmában gondoltunk.” (Kant 1923b, 232)

olyanoknak, ahol „a predikátum és a szubjektum kapcsolatát azonosságként gondoljuk el” (B 11).³ Harmadrészt olyanoknak, amelyek nem gyarapítják, hanem csak magyarázzák az ismereteinket (B 11).⁴ Végül olyanoknak is tekinthetjük őket, amelyek „igazságát mindenkor kielégítően megismerhetjük az ellentmondás törvénye alapján” (B 190).⁵ Mind a négy megközelítésmódnak megvannak a hívei Kant értelmezői között.⁶ (1) és (2) a legkevésbé akkor tekinthető analitikusnak, ha az első, számomra a legmeggyőzőbbnek tűnő verzióknak megfelelően az analitikus ítéletek definícióját a szubjektum és a predikátum közötti bennfoglalási relációra alapozzuk. E megközelítés szerint ugyanis a predikátumnak magasabb fogalomnak kell lennie, mint a szubjektum fogalmának. Ez azt jelenti, hogy a szubjektumfogalom konnotációjának vagy tartalmának magában kell foglalnia a predikátumfogalom konnotációját, fordított viszony azonban nem állhat fenn, továbbá a predikátumfogalom terjedelmébe kell tartoznia mindennek, ami a szubjektum fogalmával jellemezhető, és a fordított viszony itt sem nem állhat fenn.⁷ (1) és (2) terminusainak logikai elemzésétől függ, hogy esetükben ez a feltétel teljesül-e, vagy azok közé az ítéletek közé kell sorolnunk őket, amelyeket Kant üresnek vagy azonosaknak nevez,⁸ és amelyek esetében a szubjektum a megkívánt értelemben nem tartalmazza a predikátum fogalmát, és amelyek ennek megfelelően nem is analitikus ítéletek.⁹ Ettől a sok kérdést felvető elemzéstől eltekinthetünk, ha a Kant-szakerődalomban is szereplő (1), illetve (2) helyére a következő ítéleteket helyezzük.

(1') Minden kétszög kiterjedt.

(2') Minden háromszög kiterjedt.

³ Vö. „Azokat az állításokat, amelyek bizonyossága a fogalmak azonosságán (a predikátum és a szubjektum fogalmának azonosságán) nyugszik, analitikusnak hívjuk.” (Kant 1923a, 111)

⁴ Vö. Kant 1999, 20–21.

⁵ Vö. Kant 1999, 21, 33.

⁶ A tartalmazási viszonyra hivatkozva definiálja az analitikus ítéleteket pl. Anderson 2015, 12, de Jong 1995, 633. Az azonossági viszonyra alapozza a definíciót Proops 2005. Az analitikus ítéletek magyarázó jellegét emeli ki Allison 2004, 89–91. Az ellentmondás elvének juttat elsődleges szerepet az analitikus ítéletek meghatározásában Ayer 1971, 72–73, Hanna 2001, 127.

⁷ A bennfoglalási reláció részletes leírását lásd pl. de Jong 1995, 620–628.

⁸ „Az ítéletek ugyanis *analitikusak*, ha predikátumuk azt mutatja be világosan (*explicite*), amit a szubjektum fogalmában, jóllehet homályosan (*implicite*), elgondoltunk, pl. Minden test kiterjedt. Ha az ilyen ítéleteket azonosaknak kívánnánk nevezni, csak összezavarnánk a dolgokat, mert az azonos ítéletek semmivel sem teszik érthetőbbé a fogalmat, amit pedig minden ítéletalkotásnak célul kell tűznie maga elé, és ezért üresek; pl. minden test testszerű (más szóval materiális) valami. Az analitikus ítéletek az azonosságon *alapulnak* és arra visszavezethetők ugyan, de *nem* azonos ítéletek, mert felbontásra szorulnak, és a felbontás által a fogalom magyarázatát szolgálják, míg az azonos *idem per idem* ítéletekkel semmit nem magyaráznánk meg.” (Kant 1942, 322) Vö. Kant 1966a, 667.

⁹ Vö. Tolley 2007, 425–426.

Ezek mind a négy definíció értelmében analitikusak, de a kiinduló probléma velük is fennáll. Ahhoz, hogy ne csak (2'), hanem a vele analóg (1') is igaz lehessen, úgy tűnik, létezniük kell kétszögeknek.

(6) másik premisszája (5), amelynek mindkét fele biztos szövegszerű bázisra támaszkodik. Bármilyen legyen is az analitikus ítéletek helyes definíciója, mindazok a szöveghelyek, amelyek az első vagy a negyedik változatot támasztják alá, (5) igazolásául is szolgálnak. Kant egy fontos szakaszban világosan állítja, hogy „*ha az ítélet analitikus*, akkor akár állító, akár tagadó, igazságát mindenkor kielégítően megismerhetjük az ellentmondás törvénye alapján.” (B 190)¹⁰ Számos más helyen is hasonló szellemben nyilatkozik. „Minden analitikus ítélet közös alapelve az ellentmondás elve”¹¹ – állítja például a *Prolegomena* egyik fejezetcíme. (5) második fele is könnyen belátható Kant számos egyöntetű nyilatkozata alapján. Éppen azért hamis egy analitikus ítélet tagadása, mert a szubjektum fogalma már tartalmazza azt a predikátumot, amelyet ilyenkor elvitatunk tőle.¹²

(4) valójában (5) korolláriuma. Mindenekelőtt azért gondoljuk, hogy az analitikus ítéleteknek van igazságértéke, mert Kant beszél az igazságukról és a hamisságukról, sőt még az igazságuk általános kritériumát is megadja.¹³ Ezen kívül a legtöbb analitikus ítélet, mint például (2) és (2'), intuíciónk szerint is igaz. Ezek az érvek annyira erősek, hogy Rosenkoetter, aki a kétszögek által felvetett probléma megoldása érdekében gyakorlatilag (4) elvetését javasolja, tagadni kényszerül, hogy valódi ítéletek és így az igazság hordozói lennének azok a kifejezések, amelyeket analitikus ítéleteknek nevezünk. „A jólformált analitikus ítéletek nem igazak, hanem pusztán *elfogadhatóak*. Az alapgondolat az, hogy nincs alapvető különbség Kant számára aközött, hogy analitikusan úgy ítélek, hogy »minden test kiterjedt«, és aközött, hogy egyszerűen a test fogalmát gondolom. Végtére is a 'test' fogalmat többé vagy kevésbé világosan gondolhatom el, és ha teljesen világosan ragadom meg, akkor tudatában vagyok, hogy azt gondolom: 'kiterjedt'.”¹⁴ Mindenkiel előfordul, hogy egy fogalom tartalmát kívánja pontosan megragadni. Azt, amire

¹⁰ Vö. „Hogy egy test kiterjedt, ez a tétel *a priori* megállja a helyét, nem tapasztalati ítélet. Hisz mielőtt a tapasztalathoz fordulnék, ítéletem valamennyi feltétele együtt van már a fogalomban, melyből a predikátumot csak ki kell fejtenem az ellentmondás törvénye alapján, és ezzel együtt mindjárt az ítélet szükségszerűségének is tudatára ébredek.” (B 11–12)

¹¹ Kant 1999, 21.

¹² Egyébként (5) első fele a másodikon alapul, ami fontos érv mellett, hogy az analitikus ítéleteket a tartalmazási reláció segítségével definiáljuk.

¹³ Kant 1923a, 51. Vö. Hanna 2006, 277–278.

¹⁴ Rosenkoetter 2008, 196.

ilyenkor jut, leginkább abban a formában tudja megfogalmazni, amelyet Kant analitikus ítéletnek nevez.

Ezzel együtt Rosenkoetter nem tagadja, hogy amikor analitikus ítéletet mondunk, gyakran egy tárgyról kívánunk közölni valamit, mégpedig arról, amelyet az ítélet szubjektuma nevez meg. Ilyenkor azonban szerinte rejtett szintetikus állítást teszünk, mert azt is állítjuk, hogy a tárgy létezik, márpedig „a létezését állító mondatok mindig szintetikusak” (B 626). Aki azt mondja, hogy „A kétszögeknek két szöge van”, az valójában analízis révén teljes világosságában ragadja meg a kétszög fogalmát, és ezen felül úgy ítél, hogy vannak kétszögek. Első aktusa semmilyen igazságértékkel nem rendelkezik, mert amit tett, az nem egy ítélet volt egy tárgyról, hanem csak egy fogalom elemzése. Második aktusa ítélet volt, de nem analitikus, hanem szintetikus, amely történetesen hamis. Az analitikus ítéletek *mint* analitikus ítéletek tehát Rosenkoetter szerint nem igazak és nem is hamisak.

Hasonlóan gondolta korábban Paton is, aki szerint a „metafizika néhány analitikus ítéletének talán nincs objektuma, de a beszélő egy objektumra kívánja vonatkoztatni őket.”¹⁵ Ennek megfelelően az analitikus ítéletek igazsága Paton szerint „nagyon bizonytalan fajtája az igazságnak. Azon a feltételezésen múlik, hogy van egy objektum, amely korrespondál a szubjektum fogalmával.”¹⁶ Csakhogy az analitikus ítéletek igazságát bármi módon is függővé tenni a szubjektum fogalmának megfelelő tárgy létezésétől, ellentmond annak, hogy igazságukat Kant szerint az ellentmondás törvénye alapján ismerhetjük meg. Rosenkoetter véleményével szemben azért javaslom, hogy tartsunk ki (4) mellett, mert Kant olyan gyakran beszél konkrétan az analitikus ítéletek mint analitikus ítéletek igazságáról, hogy úgy érzem, koncepciója eliminálhatatlan részének kell tekintenem.¹⁷

Kant visszatérő hivatkozása az ellentmondás elvére, amelynek megfelelően anélkül lesz igaz egy analitikus ítélet, hogy bármiféle tárgy létét feltételeznél, gyanút ébreszt (7)-tel szemben. Az igazság talán nem is az ítélet és a tárgya korrespondenciáját jelenti. Csakhogy (7) mellett ugyanaz az érv szól, amelyet (4) esetében döntőnek tekintettem. Annyi világos szöveghely tanúsítja, hogy Kantnál legalábbis az igazság nominális definíciója a korrespondencia fogalmára alapozódik, hogy erőltetett volna minden kísérlet, amely azt próbálná bizonyítani, hogy alapvetően más igazságfogalommal dolgozott. Ennek megfelelően bár a Kant-szakirodalom korábban behatóan

¹⁵ Paton 1936, 82.

¹⁶ Paton 1936, 214 lj.

¹⁷ Vö. Vanzo 2012, 111–112.

foglalkozott a lehetőséggel, hogy Kantot függetleníse ettől az igazságfogalomtól, a korrespondencia gondolata ma is megkerülhetetlennek bizonyul az interpretációban.¹⁸ A leghíresebb szöveghely az, ahol Kant a „Mi az igazság?” kérdésre válaszolva kijelenti, hogy „átvesszük és feltételezzük az igazság azon meghatározását, mely szerint az igazság az ismeret és a tárgy közötti megfelelés” (B 82). Később is rendre hasonlóan egyértelműen¹⁹ fogalmaz. Például: „az igazság nem más, mint az ismeretnek az objektummal való összhangja” (B 236).²⁰

Az igazság ilyen fogalmából viszont az következik, hogy az igaz ítéletek szubjektumának korrespondenciálnia kell valamivel. „Azt mondani, hogy egy x ismeret igaz, annyi, mint azt mondani, hogy van egy olyan o objektum, amelyre x vonatkozik, és azt mondani, hogy x és o között fennáll a megfelelési reláció.”²¹ Eszerint ha igaznak tartunk egy analitikus ítéletet, azzal elkötelezzük magunkat annak elfogadása mellett, hogy létezik egy neki megfelelő o objektum. Az viszont egy másik kérdés, hogy pontosan mi ez az o . A legkézenfekvőbbnek tűnik úgy gondolni, hogy „A kétszögeknek két szöge van” ítélet a kétszögekre vonatkozik, ahogy (8) is állítja. Mindebből azonban az következne, hogy léteznek kétszögek, ami ellentmond annak, amit (9) alapján nagy biztonsággal állíthatunk.

Ezzel az ellentmondással egyszer már találkoztunk, és azért lépett fel újra, mert sorra vettük a Kantnak tulajdonított tételeket, és egytől egyig mindet igaznak nyilvánítottuk, holott legalább egyet el kellett volna vetni közülük. Korábban már említettem, hogy egyes értelmezők (8) elvetését javasolják. Ezt az is megteheti, aki a többi tételt elfogadja, mert a (3)–(7) tételek csak annyit bizonyítanak, hogy (1) vonatkozik valamilyen objektumra, de arról nem mondanak semmit, hogy melyikre. Talán kevésbé kézenfekvő választ kell adni, mint hogy a kétszögekre.

Az persze, aki nem mindet fogadja el a (3)–(7) tétel közül, más módon is elvetheti (8)-at, mint hogy a kétszögektől különböző objektumoknak felelteti meg őket. Mint láttuk, Rosenkoetter tagadta (4)-et, vagyis azt, hogy az úgynevezett analitikus ítéleteknek van igazságértéke, és ennek megfelelően (5)-öt is, amely az analitikus ítéletek igazságának alapjáról beszél. Ha viszont az analitikus ítéletek nem igazak, akkor az igazság korrespondencia-fogalma nem feltételezi, hogy bármire is vonatkoznak. „Nincs olyan objektum, amely igazzá teszi az analitikus ítéleteket, mert

¹⁸ Vö. Nenon 1986, Vanzo 2010, Tolley (forthcoming)

¹⁹ Kevésbé egyértelműnek tartja Kant iménti nyilatkozatát Prauss 1969.

²⁰ További szöveghelyek az első *Kritikában*: B 196–197, B 296, B 670, B 848, a *Prolegomenában*: Kant 1999, 37, Kant logikai előadásában: Kant 1923a, 50–51, Kant 1966a, 627, Kant 1966b, 709, Kant 1966c, 823.

²¹ Vanzo 2010, 163.

nem is igazak”²² – állítja Rosenkoetter. Ennek megfelelően írásának alaptétele, hogy „az analitikus ítéletek egyáltalán nem vonatkoznak objektumokra”,²³ ezért (1) sem vonatkozik se a kétszögekre, se másra. Ebből az következik, hogy (8) hamis. Ha ezt elfogadjuk, megoldódik a kiinduló dilemmánk, és nem kell tételek ellentmondásos osztályát tulajdonítanunk Kantnak. Ezzel az elegáns megoldással azonban nem érheti be az, aki komolyan veszi a sok-sok szöveghely által tanúsított (5)-öt, és annak következményét, (4)-et.

Aki ezeket, sőt a (3)–(7) tétel mindegyikét elfogadja, és mégis elvetni (8)-at, annak azt kell állítania, hogy (1) nem a kétszögeknek, hanem valami másnak felel meg. Éppen ezt teszi Lu-Adler, aki szerint az analitikus ítéletek „a tárgyra egyáltalán mint tárgyra = x” vonatkoznak.²⁴ Ez az x az, amire akkor gondolunk, amikor a fogalmak hierarchiájában a legmagasabbhoz emelkedünk fel, ahhoz, amely egy minden meghatározást és így minden individuális jelleget nélkülöző tárgyat jelöl, „eldöntetlenül hagyva a kérdést, hogy valami-e [ez] a tárgy vagy semmi” (B 346). Nem világos azonban, hogy még ha (1) és (2) valamilyen értelemben ugyanarra a tárgyra vonatkozna is – feltéve, hogy az igazság a tárgynak való megfelelést jelenti, amit Lu-Adler kifejezetten elismer²⁵ –, hogyan tehet igazzá ugyanaz a tárgy két olyan ítéletet, amelyek ellentétes predikátumokat tulajdonítanak a maguk szubjektumának. Ráadásul a tárgynak egyáltalán mint tárgynak se két, se három szöge nincs, mert nincsenek tulajdonságai azon túl, ami egyáltalán tárggyá (nem pedig ezzé vagy azzá a meghatározott tárggyá) teszi.

Találunk egy másik elgondolást is Lu-Adlernél, amely ugyan megítélésem szerint nincs valós kapcsolatban az iméntivel, de éppen ezért remélhetjük, hogy sikeresebben mutat fel valamit, amivel (1) a kétszögek helyett korrespondeálhat. A kiindulópontja egy fontos Kant-idézet, ahol szerepel egy x, amelyet Lu-Adler minden indoklás nélkül a tárgyat egyáltalán mint tárgyat jelölő x-szel azonosít.²⁶ „Minden x-et, amelyet megillet a test (a+b) fogalma, a kiterjedés (b) fogalma is megilleti. Ez egy példa az analitikus állításokra.”²⁷

²² Rosenkoetter 2008, 191.

²³ Rosenkoetter 2008, 199.

²⁴ Lu-Adler 2013, 178. Mint a szerző megjegyzi, ez az x nem felel meg a „transzcendentális tárgynak = X” (A 109). (Lu-Adler 2013, 189)

²⁵ Lu-Adler 2013, 178.

²⁶ Megjegyzem, legalábbis *A tiszta ész kritikájában* nem is szerepel ez az x a tárgy egyáltalán mint tárgy azonosítására.

²⁷ Kant 1923a, 111. Látható, hogy bármi legyen is itt x, a szöveg azt sugallja, hogy tulajdonságokat lehet állítani róla, és ezáltal egyes ítéleteket igazzá tehet, másokat hamissá. Annyit tehát tudunk róla, hogy konkrét tárgyak vagy ilyenek egy osztálya feleltethető meg neki, „a tárgy egyáltalán mint tárgy” azonban nem, mert ez a legkevésbé sem konkrét. Nem felelteti meg neki Longuenesse sem, aki a Kanttól idézett helyet részletesen elemzi (Longuenesse 1998, 87–88, 107–111), mint ahogy Allison sem (Allison 2004, 91).

Lu-Adler ehhez fűzött elemzésében az analitikus ítéletek „az univerzális állító ítéletek formáját öltik, vagyis »minden x -et, amelyet megillet F , megillet G .« Az x változó vélhetőleg bármilyen objektum helyett áll, amelyet F -nek gondolunk.”²⁸ Így tehát x a modern formális logika kötött változójává válik, amely nem referáló kifejezés, hanem pusztán a „logikai szubjektum”²⁹ szerepét tölti be. Önmagában x által – végső soron a logikai szerkezetük által – az analitikus ítéletek nem tesznek szert *konkrét* objektumra, hanem továbbra is minden azon múlik, hogy létezik-e az a dolog, amelyre egy adott analitikus ítélet szubjektumfogalma utal. Mivel F , esetünkben a ’kétszög’, semmire sem igaz, amit valóságosnak ismerünk el, a szó szigorú értelmében (1) nem is vonatkozik objektumra. Ha viszont a tárgyalási univerzumunkat úgy bővítjük ki, hogy abban mégis helyet kapjon valami, amivel korrespondeálhat, akkor nyilvánvalóan túl kell lépünk a lehetséges tapasztalat körén: x megengedett értékeiként pusztán logikailag lehetséges vagy akár talán még lehetetlen dolgokat is fel kell vennünk. Ezzel azonban veszélyes ontológiai döntést hozunk. Amit ugyanis x lehetséges értékeként fogadunk el, azt létezőnek nyilvánítjuk, hiszen „létezni annyi, mint egy változó értékének lenni”.³⁰ Erre az útra lépve hűtlenek leszünk „Kant nehezen kivívott objektivitás-fogalmához”,³¹ amint ezt Rosenkoetter meggyőzően kimutatta.

Korábban láttuk, milyen nehezen elfogadható következménye volna annak, ha anélkül vetnénk el (8)-at, hogy megneveznénk valamilyen objektumot, amellyel (1) korrespondeálhat. Most pedig arra jutottunk, hogy Lu-Adler nem kínál megfelelő alternatívát a kétszögek helyett. Hiszen „a tárgy egyáltalán mint tárgy = x ” nem alkalmas jelölt, az ítéletek logikai formulájában szereplő x pedig még csak nem is utal semmiféle konkrét objektumra.³² Az a tény, hogy az analitikus ítéleteknek is van logikai szubjektuma (x), legfeljebb csak egy olyan rendkívül gyenge értelemben teszi őket objektumokra vonatkozóvá, amely nem elég ahhoz, hogy esetükben korrespondenciaként felfogott igazságról beszélhessünk. Nincs tehát jó okunk (8) elvetésére, mert nincs jó alternatívánk helyette. Ebből azonban még nem következik, hogy igaz. Ám aki hamisnak

²⁸ Lu-Adler 2013, 180.

²⁹ Allison 2004, 91. Allison szerint ennyi elég is ahhoz, hogy az analitikus ítéletek esetében objektumvonatkozásról beszélhessünk. „Mégis, mivel az analitikus ítéletek igazságát vagy hamisságát pusztán a szubjektum fogalmának elemzése határozza meg, az x objektumra való referálás felesleges. Ez az oka annak, hogy nem létező, sőt, lehetetlen objektumokról is lehet analitikus ítéletet alkotni, és hogy az analitikus ítéletek *a prioriak*.” (Allison 2004, 91–92.)

³⁰ Quine 2002, 131.

³¹ Rosenkoetter 2008, 193.

³² Kant célja az idézett helyen nem is az volt, hogy az analitikus ítéletek objektumáról mondjon valamit, hanem hogy logikai szerkezetüket a szintetikus ítéletekével összevethetővé tegye. Ennek megfelelően az idézet így folytatódik: „Minden x -et, amelyet megillet a test ($a+b$) fogalma, a súlyosság (c) fogalma is megillet. Ez egy példa a szintetikus állításokra.”

akarja tartani, pedig (7) alapján tudja, hogy (1) vonatkozik valamire, meg kellene mondania, mire vonatkozik. – Úgy látszik, ki kell tartanunk (8) kézenfekvő válasza mellett.

II.

Így azonban továbbra sem találtuk meg, melyik a hamis a (3)–(9) tétel közül, holott tudjuk, hogy legalább az egyik az. Ezért kényszerhelyzetben vagyunk: ha tisztázni kívánjuk Kantot az inkonzisztencia vádja alól, valamelyik tételt mégiscsak el kell vetni. Azt javaslom, hogy azzal a szabadsággal élve, amelyet a „Kétszögeknek két szöge van” típusú ítéletek problémája által teremtett szükséghelyzet ruház ránk, vessük el, pontosabban módosítsuk (7)-et. Szűkítsük érvényét a szintetikus állításokra, és engedjük meg, hogy az analitikus ítéletekhez az igazság más fajtája tartozzon, ne az, amelynek döntő eleme a korrespondencia fogalma! Így nem kell erőltetett módon újraértelmezni mindazokat a szöveghelyeket, ahol Kant az igazságot korrespondenciaként határozza meg, csak tudatosítani kell, hogy ilyenkor mindig az őt elsősorban érdeklő szintetikus ítéletek igazságáról beszél. Interpretációm szerint tehát ezeken a helyeken pusztán csak nem fogalmazott elég körültekintően, de amit állított, azt a szintetikus ítéletekre korlátozva minden további nélkül rendszere konzisztens részének tekinthetjük.

Azért javaslom éppen (7) módosítását, mert nélküle nem következethettünk volna arra, hogy (1) vonatkozik valamire. A lista többi tétele ugyanis csak *valamiféle* igazságot tulajdonítana neki, nem pedig objektumokra vonatkozó korrespondencia-igazságot. Ha az analitikus ítéleteket kivonjuk ennek az igazságfogalomnak a hatálya alól, akkor arra a (8) vizsgálata közben sok nehézséget okozó kérdésre is bátrabban válaszolhatunk, hogy mire vonatkozik (1). Elfogadhatjuk, hogy – ha nem is abban az erős értelemben, hogy korrespondeálna velük – bizonyos értelemben a kétszögekre vonatkozik. Ennyi elég ahhoz, hogy igaznak tarthassuk (9)-et, mert a kétszögek létreje csak a korrespondencia alapján kellett következtetni. Ahhoz azonban kevés, hogy azt is megmondjuk, hogy hogyan vonatkozik (1) a kétszögekre, de ezt itt nem is szükséges tisztáznunk. Csak ahhoz kell ragaszkodnunk, hogy ennek az objektumvonakozásnak nincs köze az ítélet

igazságához. Egy analitikus ítélet igazsága fogalmainak egymáshoz való viszonyán és nem az ítéletnek (vagy akár csak a szubjektumfogalomnak) egy objektumhoz való viszonyán múlik.

A korrespondenciaként felfogott igazságot tehát, amely Kant logikájában a materiális és az objektív jelzőket is viseli,³³ csak az igazság egyik fajtájának tekinthetjük. A másik az, amelyet Kant formális vagy logikai igazságnak is nevez.³⁴ Ez utóbbit tulajdonítja (4) az analitikus ítéleteknek. Miben áll ez az igazság, ha nem az ismeret és a tárgya megfelelésében? Az igazságot Kant szerint azzal definiáljuk, hogy megadjuk a biztos, általános és alkalmazható kritériumát.³⁵ Ennek értelmében a „Mi az igazság?” kérdés klasszikus válasza, amelyet Kant is visszatérően idéz, nem több mint szómagyarázat, puszta nominális definíció. Az igazság kritériumait, ha egyáltalán megadhatók, az úgynevezett reális definíció nyújtja.³⁶

A materiális igazság reális definícióját keresni hiábavaló (B 83),³⁷ mert ebben az értelemben egy ismeret akkor igaz, ha megfelel annak a konkrét tárgynak, amelyre vonatkozik. A *konkrét* tárgyakkal való megfelelés *általános* kritériuma viszont képtelenség.³⁸ A formális igazság viszont definiálható. „A formális igazság egyedül az ismeretnek önmagával való összhangjában áll, teljesen elvonatkoztatva minden objektumtól és az objektumok közti különbségektől. És ezek szerint az igazság általános formális kritériuma nem más, mint az az általános logikai minőség, hogy az ismeret megegyezik önmagával vagy – ami ugyanaz – az értelem és az ész általános törvényeivel.”³⁹ Ezek a törvények a klasszikus logikai alapelvek, köztük az ellenmondás elve,⁴⁰ amelyekre a kanti általános (formális)⁴¹ logika is épül. Eszerint az analitikus ítéletek igazsága formális, mert (5) azon kritériumok egyikét nevezi meg, amelyek a formális igazságot definiálják. Ezek az ítéletek tehát mindenestül a formális logikához kell, hogy tartozzanak, nem pedig a transzcendentálishoz.

³³ Kant 1923a, 51.

³⁴ Kant 1923a, 51, 52. Az igazságnak formálisra és materiálisra való felosztását nem tekinthetjük teljesnek, hiszen helyet kell találnunk a transzcendentális igazságnak (B 185) is. Ezért a következő felosztást javaslom. Az igazság először is formális (logikai) vagy tartalmi (objektív) lehet. Az utóbbi materiális és transzcendentális igazságra bomlik tovább.

³⁵ „Van-e és mennyiben van biztos, általános és alkalmazható kritériuma az igazságnak? [...] ezt jelenti a kérdés: Mi az igazság?” (Kant 1923a, 50)

³⁶ Kant 1923a, 143–144. Vö. Vanzo 2010, 159–161, Nenon 1986, 19–38.

³⁷ Vö. Kant 1923a, 50–51, Kant 1966b, 719. Vö. Prauss 1969, Nenon 1986, 39–66.

³⁸ A nominális definíció azonban a materiális igazság esetében is megmutatja, mire kell figyelni, ha egy ismeret igazságértékét keressük (csak arra nem képes, hogy megmondja, mit fogunk találni a materiálisan igaz ismeretek esetén).

³⁹ Kant 1923a, 51. Vö. B 84

⁴⁰ Kant 1923a, 52–53.

⁴¹ Vö. B 170.

Kant sem a logikai előadásában, sem *A tiszta ész kritikájában* nem foglalkozik behatóbban a formális igazsággal, amely inkább csak mint az objektív (materiális) igazság „*conditio sine qua non*ja, azaz negatív feltétele” (B 84) kerül szóba nála. Mivel minden ítéletnek van formája, minden ítéletnek meg kell felelnie a formális logika törvényeinek. Ha nem felel meg nekik, akkor biztosan hamis, az azonban, hogy megfelel, még nem garantálja, hogy az ítélet a maga teljességében igaz, mert ez az anyagán is múlik. Vannak tehát formálisan igaz tételek, amelyek objektíven hamisak. Ez azért van így, mert egy szintetikus ítélet igazságának (legalább) két rétege van, és ezek közül csak egyik a formális igazság.⁴²

Kant nem szentel figyelmet annak, hogy van olyan ítélet is, az analitikus, amelynek igazsága ide vonatkozó állításai értelmében egyrétegű, és kimerül a formális igazságban. Ennek az lehet az oka, hogy logikájában az analitikus–szintetikus felosztás alárendelt jelentőségű, és *A tiszta ész kritikájában* is csak azért fontos, hogy Kant minden mástól elkülönítve mutathassa be a szintetikus ítéleteket, amelyek érdeklődésének középpontjában állnak, és amelyek jelentőségének felismerése révén szakíthatott az analitikus ítéleteket előtérbe helyező leibnizi–wolffi filozófiával.⁴³ Mikor Kant főműve központi fejezetében, a *Transzcendentális logikában* az igazság tárgyalásába kezd, már nem tér ki arra, hogy az ítéletek számára kevésbé fontos osztályának igazságát is tisztázza. Ez állhat annak a háttérében, hogy az igazságot alapvetően a nominális definícióval, a korrespondencia fogalmával ragadja meg, mintha a korrespondencia, amelyért az ítélet anyagi oldala a felelős⁴⁴, az igazság egyetlen fajtája volna.

Van azonban egy másik, meglehetősen különös ok is. Mégpedig az, hogy az analitikus ítéletek jelentős része, például (2), mintegy melleleg, Kant által nem reflektált okból és módon a korrespondencia értelmében is igaz.⁴⁵ A ritka kivételtől eltekintve van egy olyan tárgy, amelyre

⁴² Kant 1923a, 50. A teljes képhez hozzátartozna, hogy egy szintetikus a posteriori ítélet igazságának valójában három rétege van: a formális, a transzcendentális és a materiális. Vö. a 33. lábjegyzettel. Vö. Hanna 2006, 275–282.

⁴³ Anderson 2015, 3–6.

⁴⁴ Vö. B 83

⁴⁵ Egy olyan szöveghelyet ismerek, ahol Kant korrespondencia értelmében vett igazságot tulajdonít az analitikus ítéleteknek, de eljárása itt nem látszik teljesen átgondoltnak. Először még ugyanis itt is kijelenti, hogy „minden ítéletünk általános, jóllehet csupán negatív feltétele [...], hogy ne mondjon ellent önmagának; ellenkező esetben már önmagában semmis (tekintet nélkül az objektumára).” Eszerint egy analitikus ítélet tagadásának is mindenféle tárgytól függetlenül semmisnek kellene lennie. Két bekezdéssel később mégis az olvassuk, hogy „*ha az ítélet analitikus*, akkor akár állító, akár tagadó, igazságát mindenkor kielégítően megismerhetjük az ellentmondás törvénye alapján. Ha ugyanis tagadjuk annak az ellenkezőjét, amit a tárgyra vonatkozó ismeret már mint fogalmat tartalmaz és gondol el, ezt mindig helyesen tesszük, magát a fogalmat viszont szükségképpen állítanunk kell, mert ha fordítva járunk el, úgy ellentmondanánk a tárgynak.” (B 189–191)

bizonyos értelemben vonatkoznak és amelynek megfelelnek.⁴⁶ A háromszögeknek például tényleg három szöge van. *Így, mivel az analitikus ítéletek igazsága kizárólag az ellentmondás elvén nyugszik, valójában nem azt kell megmagyarázni, hogy (1) hogyan lehet igaz, holott nincsenek kétszögek, hanem azt, hogy annak ellenére, hogy (2) igazsága független azoknak az objektumoknak a tulajdonságaitól, amelyeket háromszögeknek hívunk, hogyan lehet az, hogy mégis korrespondéál velük.* A válasz aligha lehet más, mint hogy azok az objektumok, amelyekre az analitikus ítéletek (másodlagos értelemben) igazak, maguk is ellentmondásmentesek. Kant az ellentmondás logikai elvét is ennek fényében: erős ontológiai felhanggal fogalmazza meg. A „tételt, amely szerint semmilyen dologhoz nem járul olyan predikátum, mely ellentmond neki, az ellentmondás elvének nevezzük” (B 190).

Úgy tűnik, hogy ha nem is Kant filozófiáján belül, de azt némiképp továbbgondolva magyarázatot lehetne adni arra is, hogy miért nem járul a dolgokhoz olyan predikátum, amely ellentmond nekik, vagyis miért lehetnek igazak az analitikus ítéletek a korrespondencia értelmében is. Egy radikalizált transzcendentális idealizmus szerint (amely már Fichte idealizmusához közelít) azért, mert minden dolog (objektum) elgondolt dolog, amely számunkra van, nem pedig önmagában. Számunkra pedig, mivel gondolkodásunk az ellenmondás logikai elvén alapul, semmi nem lehet ellentmondásos. (Így az ellentmondás ontológiai elve levezethető a logikai elvéből.)⁴⁷ A dolgok már abban is a mi megismerő képességünkhöz „igazodnak”, már abban is a mi törvényadásunknak vannak alávetve, hogy ellentmondásmentesek. Bár Kant ezt nem fejtette ki, tulajdonképpen ebben kell annak az okát is keresni, hogy minden igaz szintetikus ítéletnek, amelynek igazságát elsődlegesen a korrespondencia materiális fogalmával ragadjuk meg, formailag is igaznak kell lennie: különben ugyanis nem korrespondéálhatnának a dolgok ellentmondásmentességével. Így az ellentmondás elve, bár Kant erre még nem figyelt fel, transzcendentálisnak bizonyul.

⁴⁶ Talán abban az értelemben, hogy, mint Paton gondolta, a nyelvhasználó erről a tárgyról *kíván* beszélni, vagy abban az értelemben, hogy az ítélet szubjektumfogalma kapcsolatban van ezzel a tárggyal, de maga az ítélet *mint* ítélet nincs kapcsolatban vele. Mindenesetre Kant nem ad felvilágosítást ebben a kérdésben, mert rendre az analitikus állítások formális igazságát hangsúlyozza, ahol az objektumvonatkozásnak nincs jelentősége. Az a tény azonban, hogy az analitikus állítások jó része a korrespondencia értelmében is igaz, legalábbis ezek számára mégiscsak megkövetel valamilyen objektumvonatkozást. Ezért nem értek egyet Allison 28. lábjegyzetben idézett megállapításával, amely szerint a tárgyvonatkozás az analitikus ítéletek esetében „felesleges”. Nem az, mert ez teszi lehetővé objektív igazságukat, hiszen ez köti az ítéletet egy tárggyhoz, amellyel korrespondéálhat.

⁴⁷ Ha pedig az ellentmondás logikai elvét sem vennénk adótnak, mint Kant teszi, hanem azt is levezetnénk a szubjektum egyik alapvető aktusából, akkor a fichte-i filozófiához érkeznénk meg, amely a tudománytan második alaptételével összefüggésben valóban levezeti az ellentmondás elvét. Vö. Fichte 2011. 18.

Hivatkozott irodalom

- Allison, Henry E. 2004. *Kant's Transcendental Idealism. An Interpretation and Defense. Revised and Enlarged Edition*. New Haven – London: Yale University Press.
- Anderson, Lanier R. 2015. *The Poverty of Conceptual Truth. Kant's Analytic/Synthetic Distinction and the Limits of Metaphysics*. Oxford: Oxford University Press.
- Ayer, Alfred Jules 1971. *Language, Truth and Logic*. Harmondsworth: Penguin Books.
- de Jong, Willem Remmelt 1995. Kant's Analytic Judgments and the Traditional Theory of Concepts. *Journal of the History of Philosophy* 33. 4. 613–641.
- Fichte, Johann Gottlieb 2011. A teljes tudománytan alapja 1-3. §. *Magyar Filozófiai Szemle* 55. 3. 9–30.
- Hanna, Robert 2001. *Kant and the Foundations of Analytic Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
- Hanna, Robert 2006. *Kant, Science, and Human Nature*. Oxford: Oxford University Press.
- Kant, Immanuel 1923a. *Logik. Ein Handbuch zu Vorlesungen* (Jäsche Logik). In *Kant's Gesammelte Schriften. Herausgegeben von der Königlich-Preussischen Akademie der Wissenschaften*. IX. kötet. Berlin – Leipzig: de Gruyter. 1–150.
- Kant, Immanuel 1923b. Über eine Entdeckung, nach der alle neue Kritik der reinen Vernunft durch eine ältere entbehrlich gemacht werden soll. In *Kant's Gesammelte Schriften. Herausgegeben von der Königlich-Preussischen Akademie der Wissenschaften*. VIII. kötet. Berlin – Leipzig, de Gruyter. 185–251.
- Kant, Immanuel 1942 Preisschrift über die Fortschritte der Metaphysik. In *Kant's Gesammelte Schriften. Herausgegeben von der Königlich-Preussischen Akademie der Wissenschaften*. XX. kötet. Berlin: de Gruyter. 253–332.
- Kant, Immanuel 1966a. Logik Busolt. In *Kant's Gesammelte Schriften. Herausgegeben von der Königlich-Preussischen Akademie der Wissenschaften*. XXIV. kötet. Berlin: de Gruyter. 603–686.
- Kant, Immanuel 1966b. Logik Dohna Wundlacken. In *Kant's Gesammelte Schriften. Herausgegeben von der Königlich-Preussischen Akademie der Wissenschaften*. XXIV. kötet. Berlin: de Gruyter. 687–784.

- Kant, Immanuel 1966c. Wiener Logik. In *Kant's Gesammelte Schriften. Herausgegeben von der Königlich-Preussischen Akademie der Wissenschaften*. XXIV. kötet. Berlin, de Gruyter. 785–940.
- Kant, Immanuel 1999. *Prolegomena minden leendő metafizikához, amely tudományként léphet majd fel*. Budapest: Atlantisz.
- Kant, Immanuel 2004. *A tiszta ész kritikája*. Budapest: Atlantisz.
- Longuenesse, Beatrice 1998. *Kant and the Capacity to Judge. Sensibility and Discursivity in the Transcendental Analytic of the Critique of Pure Reason*. Princeton: Princeton University Press.
- Lu-Adler, Hauping 2013. The objects and the formal truth of kantian analytic judgments. *History of Philosophy Quarterly* 30. 2. 177–193.
- Nenon, Thomas 1986. *Objektivität und endliche Erkenntnis. Kants transzendentalphilosophische Korrespondenztheorie der Wahrheit*. Freiburg – München: Alber
- Paton, Herbert James 1936. *Kant's Metaphysic of Experience. A Commentary on the First Half of the Kritik der reinen Vernunft*. 1. kötet. London: George Allen & Unwin Ltd.
- Prauss, Gerold 1969. Zum Wahrheitsproblem bei Kant. *Kant-Studien* 60. 2. 166–182.
- Proops Ian 2005. Kant's Conception of Analytic Judgment. *Philosophy and Phenomenological Research* 70. 3. 588–612.
- Quine, Willard van Orman 2002. Arról, hogy mi van. In *Quine: A tapasztalattól a tudományig*. Budapest: Osiris. 115–135.
- Rosenkoetter, Timothy 2008. Are Kantian analytic judgments about objects? In Valerio Rohden – Ricardo R. Terra – Guido A. Almeida – Margit Ruffing (szerk.): *Recht und Frieden in der Philosophie Kants*. V. kötet. Berlin: de Gruyter. 191–202.
- Tolley, Clinton (forthcoming). Idealism and the question of truth. In Michael Glanzberg (szerk.): *Oxford Handbook on Truth*. Oxford.
<http://philosophyfaculty.ucsd.edu/faculty/ctolley/publications/tolley-IQT-OHT-ms-112312.pdf>
 (Legutóbbi elérés 2015. 7. 26)
- Tolley, Clinton 2007. *Kant's Conception of Logic*. Ph.D Dissertation: University of Chicago.
- Vanzo, Alberto 2010. Kant on the Nominal Definition of Truth. *Kant-Studien* 101. 2. 147–166.
- Vanzo, Alberto 2012. Kant on Truth-Aptness. *History and Philosophy of Logic* 33. 2. 109–126.